

**ЗАРИМ ОРНЫ ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН МАРГААН ХЯНАН
ШИЙДВЭРЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**
(Харьцуулсан судалгаа)

Р.Хатанбаатар, Ө.Мөнхтунгалаа, А.Пагма, Д.Халиун

Үндсэн хуулиар тодорхойлогдсон улс төрийн суурь харилцаа нь төрийн ардчилсан тогтолцоот улсад үндсэн хуульт ёсны болон хууль ёсны зарчмыг хамгаалах улс төрийн болон эрх зүйн төрөл бүрийн арга хэрэгслээр баталгааждаг байна. Хууль дээдлэх ёсыг баримталдаг орчин үеийн улсад эрх зүйн анхдагч арга хэрэгсэл нь шүүх эрх мэдэл болон Үндсэн хуулийн хяналт юм.

Үндсэн хуулийн хяналтын байгууллагын эрх хэмжээ нь улс орон бүрт адилгүй байна. Ерөнхийдөө, үндсэн хуулийн хяналтын байгууллагын эрх хэмжээнд урьдчилсан хяналт; эрх зүйн акт батлагдсаны дараах буюу хариуцлага хүлээлгэх ерөнхий болон тусгайлсан хяналт; хэм хэмжээний тайлбар хийх; хэм хэмжээг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон хяналт; хууль тогтоомжийг хийдлийг нөхөх асуудал; хууль санаачлах; эрх хэмжээ, харьяаллын маргаан; улс төрийн намын үндсэн хуульд нийцээгүй үйл ажиллагаа, шийдвэртэй холбогдох асуудал; ард нийтийн санал асуулга үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудал; сонгууль, сонгуулийн үйл ажиллагаа үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудал; төлөөллийн сонгуулийн дүнг баталгаажуулах; хүний эрхийг хамгаалах; албан тушаал эрхлэх чадварын асуудал; албан тушаалаас огцруулах эсэх асуудал; тусгайлан олгосон эрх хэмжээ; үндсэн хууль болон бусад хуулиар Үндсэн хуулийн шүүхэд харьяалуулсан бусад асуудал; зэрэг багтдаг.

Манай улстай адил Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн тогтолцоотой улсууд болох Австри, Словени, Латви зэрэг улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын талаар харьцуулан авч үзлээ.

Австрийн буюу Үндсэн хуулийн эх газрын хяналтын загварын онцлог

Үндсэн хуулийн хяналтын бие даасан бүтцийг Австрийн 1920 оны Үндсэн хуулиар, Венийн Их сургуулийн хуулийн профессор, Австрийн Үндсэн хуулийн “эцэг” гэгддэг Ханс Кельзены (*Hans Kelsen*) номлолыг үндэслэн Австрийн Үндсэн хуулийн шүүх (*Verfassungsgerichtshof VfGH*) / байгуулснаар баталгаажуулсан байна.

Кельзены үзлээр Үндсэн хууль нь нийгмийн хэв журам, тогтвортой байдлыг хангаж буй гол хууль учир, тус хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нь хялбар байх ёсгүй, үндсэн хуулийн биелэлтэд тусгай хяналт тавьдаг байх нь зүйтэй гэж үзсэн байна. Энэхүү үзэл санаа нь Монтескьегийн төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчмаас үүдэлтэй ба Америк загвар болох Үндсэн хуулийн асуудлыг аль ч шатны ердийн шүүх нийтлэг журмаар хэлэлцэн шийдвэрлэж болно гэсэн загварт сөргүүлэн тавьсан төвлөрсөн хяналтын загвар юм.

Австрийн загвар нь Францын үндсэн хуулийн хяналтын загвараас:

1. Posteriori буюу эрх зүйн акт батлагдсаны дараах хяналт тавьдаг;
2. Хуулийн кассаци нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр батлагдсаны дараа л үйлчлэх буюу ex nunc үр дагавартай;
3. Хувь хүн Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрхтэй зэрэг гол зарчмын ялгаатай байна.

АНУ, Төв болон Өмнөд Америкийн орнуудаас ялгаатай нь Европын Австри, Бельги, Итали зэрэг улсуудад Үндсэн хуулийн шүүхийн бие даасан, хараат бус байдлыг хангах, аливаа улс төр нам, бүлгийн нөлөөллөөс ангид байлгах зорилгоор Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийн гаргасан саналыг задруулдаггүй.

Словени

Словенийн Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг Үндсэн хуулийн VIII бүлэг (VIII. *The Constitutional Court*) болон Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиар (*Constitutional Court Act*¹⁴⁴) тогтоосон байна. Үндсэн хуулийн шүүх нь маргаан хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагаагаа өөрийн Дэгийн (*The Rules of Procedure of the Constitutional Court*¹⁴⁵) дагуу явуулна. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 1.1. дэх хэсэгт зааснаар Үндсэн хуулийн шүүх бол Үндсэн хууль, хууль ёс, хүний эрх болон үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах үүрэг бүхий дээд хяналтыг хэрэгжүүлэх байгууллага юм. Словенийн Үндсэн хуулийн шүүхтэй холбоотой материалуудыг тус шүүхийн албан ёсны сайт <http://www.us-rs.si/en/>-аас авлаа.

1. Словенийн Үндсэн хуулийн 160 дугаар зүйлийн (*Article 160 (Powers of the Constitutional Court)*) дагуу Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрлэх асуудал нь:

- хууль Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэх;
- хууль, эрх зүйн актууд соёрхон батлагдсан гэрээ, олон улсын эрх зүйн ерөнхий зарчимд нийцэж буй эсэх;
- эрх зүйн актууд Үндсэн хууль болон бусад хуультай нийцэж буй эсэх;
- нутгийн удирдлагын байгууллагуудын шийдвэр Үндсэн хууль болон бусад хуультай нийцэж буй эсэх;
- нийтийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн актууд Үндсэн хууль, бусад хууль, тогтоомжтой нийцэж буй эсэх;
- хууль тогтоомж хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг зөрчиж байгаа тухай үндсэн хуулийн шинжтэй гомдол;
- төр болон нутгийн удирдлагын байгууллага хоорондын маргаан, мөн нутгийн удирдлагын байгууллагууд хоорондын хууль, эрх зүйн маргаан;
- шүүх болон төрийн захиргааны байгууллага хоорондын хууль, эрх зүйн маргаан;
- Үндэсний Ассамблей, Бүгд найрамдах улсын Ерөнхийлөгч болон Засгийн газар хоорондын хууль, эрх зүйн маргаан;
- Улс төрийн намуудын шийдвэр, үйл ажиллагаа үндсэн хуультай нийцэхгүй байгаа асуудал; болон
- Үндсэн хууль, бусад хуулиар Үндсэн хуулийн шүүхэд хамаарах бусад асуудлууд.

Үндсэн хуулийн шүүх нь Гэрээг соёрхон батлах явцад Бүгд найрамдах улсын Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, эсвэл Үндэсний Ассамблейн гишүүдийн гуравны нэгээс доошгүй саналаар уг гэрээ үндсэн хуультай нийцэж буй эсэх талаар дүгнэлт гаргана. Үндэсний Ассамблей Үндсэн хуулийн шүүхийн дүгнэлтийг хүлээн авах ёстой.

Хуульд өөрөөр заагаагүй бол Үндсэн хуулийн шүүх нь зөвхөн эрх зүйн хамгаалалтын бүх арга хэрэгсэл барагдсан тохиолдолд л үндсэн хуулийн шинжтэй гомдлыг хүлээн авч, шийдвэр гаргана. Үндсэн хуулийн шүүх нь хуулиар тогтоогдсон өөрийн дэг, шалгуурт үндэслэн үндсэн хуулийн шинжтэй гомдлыг хүлээн авах эсэхээ шийдвэрлэнэ.

Энэхүү 160 дугаар зүйлд заагдсан асуудлаар Үндсэн хуулийн шүүх маргаан хянан шийдвэрлэх журмыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн IV-XIII дугаар бүлэгт тодорхойлжээ.

¹⁴⁴Constitutional Court Act. Official Gazette of the Republic of Slovenia, No.64/07 -official consolidated text. <http://www.us-rs.si/media/constitutional.court.act.full.text.pdf>

¹⁴⁵The Rules of Procedure. Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 86/07, 54/10 and 56/11. <http://www.us-rs.si/media/the.rules.of.procedure-2012.pdf>

2. Үндсэн хуульд зааснаар (*Article 161 (Abrogation of a Law)*) Үндсэн хуулийн шүүх нь аливаа хуулийн үйлчлэлийг бүхэлд нь бүрмөсөн зогсоож, хүчингүй болгох эрхтэйгээрээ бусад орныхоос ялгаатай. Мөн парламентад хууль тогтоох талаар зааварчилга өгөх өргөн эрхтэй¹⁴⁶. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 48 дугаар зүйлд заасны дагуу шүүх нь хуулийн маргаантай байгаа заалтын үйлчлэлийг зогсоохгүй, харин тогтоол гарган уг шийдвэрт заасан удирдамжийн дагуу холбогдох заалтыг дахин авч үзэх боломжийг парламентад тодорхой хугацаанд олгож болдог.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль ёсоор Үндсэн хуулиар тогтоосон шаардлагатай хэм хэмжээг хууль тогтоогч орхигдуулсан байна уу, үгүй юу гэдгийг нэгтгэн авч үзэх боломжийг Үндсэн хуулийн шүүхэд бий. Хэрэв Үндсэн хуулийн шүүх төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой хууль тогтоомж, эрхийн акт нь зохицуулах ёстой тодорхой асуудлаа зохицуулаагүй, эсхүл зохицуулсан боловч хэрэгжих боломжгүйн улмаас Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж тогтоовол тэдгээрийг ирээдүйд болон буцаж үйлчлэх байдлаар хүчингүй болгохдоо тунхагласан шинжтэй шийдвэр гаргана. Энэ тохиолдолд Үндсэн хууль зөрчсөн шийдвэр гаргасан этгээд уг шийдвэрээ Үндсэн хуулийн шүүхээс тогтоосон хугацаанд хүчингүй болгох үүрэг хүлээнэ. Ийм шийдвэр гаргаснаар тодорхой эрх зүйн актын маргаангүй, үндсэн хуульд нийцэж байгаа хэсгийн үйлчлэлийг нь хэвээр үлдээж, маргаантай зохицуулалтыг нь эрх зүйн хэрэглээнээс шууд бусаар хасч, эрх зүйн актыг амьдралд илүү нийцтэй болгож байгаа юм.

3. Үндсэн хуулийн 162 дугаар зүйлд (*Article 162 (Proceedings before the Constitutional Court)*) зааснаар Үндсэн хуулийн шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа хуулиар зохицуулагдана. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлүүлэхээр хэн хандаж болохыг хуулиар тогтооно.

Хэрэв Үндсэн хууль, эсхүл бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол Үндсэн хуулийн шүүх нь нийт гишүүдийн олонхоор шийдвэр гаргана. Хуульд заасны дагуу цөөн тооны гишүүдийн саналаар үндсэн хуулийн шинжтэй маргааныг хүлээн авах эсэх асуудлаар шийдвэр гаргаж болно.

4. Үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь олон нийтэд ил тод, нээлттэй байх нь шийдвэр гаргах үйл ажиллагааны хууль ёсны болон нэг талыг баримтлаагүйн баталгаа болж хяналтын үүргийг гүйцэтгэдэг. Словенийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд зааснаар Үндсэн хуулийн шүүхийн бүх үйл ажиллагаа нь олон нийтэд нээлттэй байх ёстой. Уг хуулийн 35, 36 дугаар зүйлээр Үндсэн хуулийн шүүхийн хэлэлцүүлэг нээлттэй байна. Гэхдээ 37, 38 дугаар зүйлийн дагуу хэлэлцэж буй асуудал нийгмийн ёс зүй, дэг журам, үндэсний аюулгүй байдал, хүний хувийн нууцтай холбоотой гэж үзвэл хэлэлцүүлгийг хаалттай хийж болдог.
5. Ихэнх оронд үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцооны зохион байгуулалтын бие даасан байдлыг хуульчлан баталгаажуулсан байдаг. Энэ нь үндсэн хуулийн хяналтын байгууллага нь дотоод зохион байгуулалтын асуудлаа өөрийн тогтоосон дүрэм, журмын хүрээнд зохицуулах эрхтэй гэсэн үг. Словенийн Үндсэн хуулийн шүүх нь зохион байгуулалт, дотоод ажлаа өөрийн дүрэм, журам болон ерөнхий хуулиар зохицуулна гэж Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2.2. хэсэгт заасан байна.
6. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн I-III бүлэгт шүүхийн тухай ерөнхий заалтууд, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид, Ерөнхийлөгчийн тухай болон Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх мэдлийн талаар заажээ.

¹⁴⁶ Арне Мавич. Үндсэн хуулийн хяналт. УБ., 2014.

IV бүлэг. Нийтийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн актууд Үндсэн хууль, бусад хууль, тогтоомжтой нийцэж буй эсэхэд хяналт тавих. Энэ бүлэг нь 7 хэсгээс бүрдэж байна. Нэгдүгээр хэсгийн 22, 23, 23а, 24, 24а, 24b, 25 дугаар заалтуудад Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл, гомдол гаргах, хүлээн авах талаар заажээ. Хоёрдугаар хэсгийн 26 дугаар заалтад өргөдлийг авч хэлэлцэх эсэхийг тогтоох журам; гуравдугаар хэсгийн 27-34а дугаар заалтуудад хэлэлцүүлэгт бэлтгэх журам; дөрөвдүгээр хэсгийн 35-39 дүгээр заалтаар өргөдлийг хянах; тавдугаар хэсгийн 40-42 дугаар заалтуудад шийдвэр гаргах; зургаадугаар хэсгийн 43-48 дугаар заалтуудад гаргасан шийдвэрийн эрх зүйн үр дагавар; долоодугаар хэсгийн 49 дүгээр заалтаар энэ IV бүлгийн заалтуудыг зохих өөрчлөлттэйгээр бусад процедурт хэрэглэх тухай тус тус заасан байна.

V бүлэг. Үндсэн хуулийн шинжтэй гомдол; VI бүлэг. Эрх зүйн маргаан; VII бүлэг. Бүгд найрамдах улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд болон сайд нарт хариуцлага тооцох асуудлыг тогтоох журам; VIII бүлэг. Улс төрийн намуудын шийдвэр, үйл ажиллагаа үндсэн хуультай нийцэж байгаа эсэх асуудлыг шийдвэрлэх; IX бүлэг. Үндэсний Ассамблейн депутатуудын сонгуулийн үр дүнг баталгаажуулах асуудлаар шийдвэр гаргах; X бүлэг. Гэрээ, хэлэлцээр Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэх асуудлаар дүгнэлт гаргах; гэсэн үндсэн агуулгатай байна.

Дараагийн бүлгүүдэд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн ажиллах нөхцөл, цалин хөлс, ажилласан жил, нийгмийн даатгал, бусад зардал, томилолт, урамшуулал, амралт, шүүгчээр ажиллах хугацаа дууссаны дараах эрх зэргийг заажээ.

Австри Улс

Австрид Үндсэн хуулийн хяналтын суурийг 1867 онд байгуулагдсан Эзэнт гүрний шүүх (*Reichsgericht*) тавьсан гэж үздэг.

Бүтэц, зохион байгуулалт

Үндсэн хуулийн 147 дугаар заалтад заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүх нь 14 шүүгч (12 шүүгч, Ерөнхийлөгч, Дэд Ерөнхийлөгч), 6 орлогч шүүгчээс бүрдэнэ. Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч болон Дэд ерөнхийлөгчийг Холбооны Ерөнхийлөгч томилж бөгөөд 6 байнгын болон 3 орлогч шүүгчдийг Засгийн газраас, 3 байнгын болон 2 орлогч шүүгчдийг Үндэсний зөвлөл буюу Парламентын доод танхимаас, 3 байнгын болон 1 орлогч шүүгчийг Холбооны зөвлөл буюу Парламентын дээд танхимаас тус тус санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилдог холимог тогтолцоотой юм.

Үндсэн хуулийн шүүх нь жилд 4 удаа, 3, 6, 10 болон 12 дугаар саруудад тус бүр 3.5 долоон хоногийн хугацаатай хуралддаг. Шаардлагатай тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч ээлжит бус, нэмэлт хурал хуралдуулах эрхтэй. Иймд шүүхийн шүүгчид нь өөрсдийн эрхэлж буй ажлаа үргэлжлүүлэн хийх, мөн өөр бусад шүүхийн байгууллагад ажиллах эрхтэй байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг төрийн өндөр албан тушаалтан, улс төр, хууль, эрх зүйн профессор, багш, шүүгч нар дундаас сонгох бөгөөд мэргэжлээрээ доод тал нь 10 жил ажилласан байх шаардлага тавьдаг байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид болон Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч нар нь 70 нас хүртлээ тус албан тушаалыг хашиж болдог байна. Үндсэн хуулийн шүүх нь гишүүд дундаас 3 жилийн хугацаатайгаар байнгын илтгэгчийг сонгох бөгөөд илтгэгч нь Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн даалгавраар хэргийг хэлэлцэхэд бэлтгэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн 3 байнгын болон 2 орлогч шүүгч нь Вена хотоос гадуур байрлах ба энэ нь Үндсэн хуулийн шүүх нь Холбооны улсыг бүхэлд нь төлөөлж байгаа гэсэн утгатай бөгөөд үүгээрээ бусад шүүхээс ялгаатай байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг шүүхийн нэр хүндийг унагасан, эсхүл ажиллах чадамжгүй гэж тогтоосон тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийн 2/3 саналаар түр түдгэлзүүлэх, эсхүл түдгэлзүүлэх эрхтэй байдаг байна. Үүнээс гадна шүүхийн шүүгч нь Холбооны Засгийн газрын гишүүн, эсхүл муж улсын засгийн газрын гишүүнээр томилогдох, парламентын, эсхүл Европарламентын гишүүнээр сонгогдох, улс төрийн намд албан тушаал эрхлэх, үл хүндэтгэх шалтгаанаар хуралдааныг 3 дараалж таслах, дотоод нууц задруулах, үүрэгт ажлаа гүйцэтгэх боломжгүй болсон зэрэг хуульд заасан үндэслэлээр гагцхүү Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр үүрэгт ажлаасаа чөлөөлөгдөнө.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хэргийн харьяалал

Холбооны Үндсэн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн хэргийн харьяаллыг дараах байдлаар тодорхойлсон байна:

Энгийн шүүхээр шийдвэрлэх боломжгүй, захиргааны байгууллага шийдвэр гаргаж гүйцэтгэх боломжгүй Холбоо болон муж улсууд, район, нэгдэл, нэгдлийн (*municipality or municipal association*) зөвлөлд хандан гаргасан бүх хөрөнгө-эрх зүйн холбогдолтой маргааныг Үндсэн хуулийн шүүх авч хэлэлцэх бөгөөд үүнд дараах маргаан хамаарна:

1. Шүүх болон захиргааны байгууллага хоорондын маргаан;
2. Захиргааны хэргийн шүүх болон бусад шүүх хоорондын ялангуяа Захиргааны хэргийн шүүх ба Үндсэн хуулийн шүүх хоорондын, энгийн болон бусад шүүх хоорондын маргаан;
3. Муж хоорондын болон муж улс, холбоо хоорондын маргаан;
4. Холбооны Засгийн газар, эсхүл муж улсын засгийн газрын шаардлагаар тухайн хууль, эрх зүйн акт, эсхүл гүйцэтгэх засаглалын акт, холбооны, эсхүл муж улсын эрх мэдэлд хамаарах эсэхийг тогтооно.

Үндсэн хуулийн шүүх нь Холбоо болон муж улсуудын байгууллагуудын тогтоол Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэхийг шүүхийн нэхэмжлэлээр хянан шийдвэрлэнэ. Мөн Үндсэн хуулийн 140 дүгээр заалтад заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүхээр эрх зүйн маргаан хянан шийдвэрлэхэд уг тогтоолыг хэрэглэхээр болбол өөрт өгөгдсөн үүргийн дагуу шүүх өөрийн санаачилгаар хянан шийдвэрлэнэ. Мөн өргөдөл өгсөн иргэний эрх энэхүү тогтоолоос үүдэн шүүхийн шийдвэр, тодорхой тусгай тогтоол гаргаагүй ч гэсэн зөрчигдөж байгаа гэж үзвэл иргэний өргөдлөөр уг асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүх нь Холбоо болон муж улсуудын байгууллагуудын хууль Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг Захиргааны хэргийн шүүх, Дээд шүүхийн болон хоёр дахь шатны шүүхийн хувьд хэргийг хянасан шүүхийн нэхэмжлэлээр хэргийг хянан шийдвэрлэнэ. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхээр эрх зүйн маргаан хянан шийдвэрлэхэд уг хуулийг хэрэглэхээр бол өөрт өгөгдсөн үүргийн дагуу шүүх өөрийн санаачилгаар хянан шийдвэрлэнэ. Мөн өргөдөл өгсөн иргэний эрх энэхүү тогтоолоос үүдэн шүүхийн шийдвэр, тодорхой тусгай тогтоол гаргаагүй ч гэсэн зөрчигдөж байгаа гэж үзвэл иргэний өргөдлөөр уг асуудлыг хэлэлцэнэ.

Үүнээс гадна Үндсэн хуулийн шүүх нь дараах хэргийг хянанэ:

Улсын гэрээ эрх зүйн чадамжтай эсэх тухай хэргийг хэлэлцэнэ. Хэрэв Улсын гэрээ хууль зөрчсөн, Үндсэн хууль зөрчсөн гэж тогтоогдвол Үндсэн хуулийн шүүх энэхүү гэрээг цаашид хэрэглэхийг хугацаа заагаагүй бол шүүхийн шийдвэрийг хэвлэгдэн гарсан өдрөөс эхлэн түүнийг хэрэгжүүлэгч байгууллагууд биелүүлэх ёсгүй. Улсын гэрээний хувьд энэ хугацаа 2 жилээс хэтрэх ёсгүй.

Үндсэн хуулийн 141 дүгээр заалтад заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүх нь дараах хэргийг хянан шийдвэрлэнэ:

- Холбооны Ерөнхийлөгчийн сонгууль, нийтийн төлөөлөгчдийн байгууллагын сонгууль, Европарламент, мэргэжлийн холбоодын төлөөлөгчдийн хууль ёсны удирдах дээд байгууллагуудын сонгуулийг эсэргүүцсэн хэрэг;
- Муж улсуудын засгийн газрын болон хотын /municipal/ гүйцэтгэх засаглалын сонгуулийг эсэргүүцсэн хэрэг;
- Гишүүдийн нийтийн төлөөллийн байгууллагын өргөдлөөр өөрийн гишүүдийн дотроос нэг гишүүний мандатыг цуцлах;
- Австри Улсаас Европын Парламентад суугаа 11-ээс доошгүй гишүүдийн өргөдлөөр нэг гишүүний мандатыг цуцлах;
- Хууль ёсны мэргэжлийн төлөөллийн байгууллагуудын удирдах бүрэлдэхүүний өргөдлөөр нэг гишүүний мандатыг цуцлах;
- Үндсэн хуулийн 142 дугаар заалтад заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүх нь Холбоо болон муж улсуудын дээд байгууллагын хариуцах асуудлын хүрээнд албан тушаалтан хариуцлага алдан хууль зөрчсөнд буруутгагдсан дараах хэргийг хянаана:
- Холбооны Улсын Ерөнхийлөгч Холбооны Улсын Үндсэн хуулийн зөрчсөн бол - Холбооны хурлын шийдвэрээр;
- Холбооны Засгийн газрын гишүүд болон түүнтэй адилтгах хариуцлагатан хууль зөрчсөн бол - Үндэсний зөвлөлийн шийдвэрээр;
- Зөвлөлийн төлөөлөгчдийн Холбооны хууль тогтоомжид хамаарах асуудлаар хууль зөрчсөн бол - Үндэсний зөвлөлийн шийдвэрээр, мөн муж улсын хууль тогтоомжид хамаарах асуудлаар хууль зөрчсөн бол - Ландтаг (муж улсын парламент)-ийн шийдвэрээр;
- Муж Улсын засгийн газрын гишүүн мөн түүнтэй адилтгах хариуцлагатан хууль зөрчсөн бол - Ландтагийн шийдвэрээр;
- Муж Улсын Засаг дарга, түүний орлогч, Засгийн газрын гишүүд хууль зөрчсөн болон шууд бус холбооны удирдлагын асуудлаарх Холбооны тогтоол, мөн асуудлаарх Муж Улсын Засаг даргын зааврыг биелүүлээгүй бол – Холбооны Засгийн газрын шийдвэрээр;
- Вена хотын байгууллагууд холбооны зорилтуудыг гүйцэтгэх өөрийн эрх мэдлийн хүрээнд хууль зөрчсөн бол - Холбооны Засгийн газрын шийдвэрээр;
- Муж Улсуудын Засаг дарга нар 14 дүгээр зүйлийн 8 дугаар зүйлд заасан зааврыг биелүүлээгүй бол - Холбооны Засгийн газрын шийдвэрээр;
- Муж Улсуудын сургуулийн зөвлөлийн зөвлөлийн Ерөнхийлөгч Холбооны тогтоол болон бусад хууль тогтоомжийг биелүүлээгүй бол – Холбооны Засгийн газрын шийдвэрээр;
- Муж Улсын Засгийн газрын гишүүн нь 11 дүгээр зүйлийн 9 дүгээр хэсэгт заасан эрх мэдлийн хүрээнд хууль зөрчсөн, мөн 11 дүгээр зүйлийн 1.8-д заасан асуудлаар – Үндэсний зөвлөлийн шийдвэр, эсхүл Холбооны Засгийн газрын шийдвэрээр тус тус хянаана.

Хэрэв Үндсэн хуулийн шүүх буруутайг нь тогтоовол эдгээр албан тушаалтныг огцруулж, хүндрүүлэх шалтгаантай бол улс төрийн эрхийг нь түр хугацаагаар хасна.

Үндсэн хуулийн 142 дугаар зүйлд заасан Холбогдох албан тушаалтан эрүүгийн гэмт хэрэгт холбогдохоор үйл ажиллагаа явуулсан бол Үндсэн хуулийн шүүх уг хэргийг хянаана.

VIII захиргааны байгууллагын шийдвэр, эсхүл Үндсэн хуулийн эсрэг хууль, хууль бус тогтоол, тэгш бус гэрээг хэрэглэсний улмаас Үндсэн хуулиар олгогдсон эрх нь зөрчигдсөн гэж үзэг өргөдөл өгсөн иргэний гомдлыг авч хэлэлцэнэ.

Үндсэн хуулийн 145 дугаар зүйлд заасны дагуу Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ зөрчигдөж байна гэж үзсэн хэргийг Холбооны тусгай хуулийн заалтын дагуу Үндсэн хуулийн шүүх авч хэлэлцэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дэг, журам

Австри Улс нь 1920 онд батлагдсан Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай анхны хуулийг 1929 онд шинэчлэн найруулсан. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүтэц, үйл ажиллагааг түлхүү зохицуулсан Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийг 1925 онд баталсан бөгөөд 1953 онд шинэчлэн найруулж, түүнээс хойш 15 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон байна.

Үндсэн хуулийн шүүх нь маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэгийг 1946 онд баталсан ба өнөөг хүртэл өөрчлөлтгүй хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Тус баримт бичиг нь 16 хэсгээс бүрдэх ба тэдгээр нь: 1. Удирдлага 2. Референтууд 3. Сенат (Бүгд, Бага хуралдаан) 4. Шүүх хуралдаан 5. Урьдчилсан хяналтын процесс 6. Шүүх хуралдааны нээлт 7. Амралт /завсарлага/ 8. Маргалдагч талуудыг шүүх хуралдаанд урих 9. Шүүн таслах ажиллагаа болон шүүх хуралдаан 10. Асуудлыг хэлэлцэх болон санал хураалт 11. Шийдвэр 12. Өөрчлөлт, засвар оруулах 13. Эсэргүүцэл хүлээн авах 14. Шүүхийн шийдвэр 15. Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны жилийн тайлан 16. Сүүлийн хэсэгт Үндсэн хуулийн шүүх болон гадны байгууллагуудын хоорондын харьцааны тухай заасан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн Бүгд хуралдаанаас шүүхийн шийдвэр гаргадаг бөгөөд Бүгд хуралдаан нь шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч ба 12 шүүгчээс бүрддэг. Орлогч шүүгчид нь байнгын шүүгчдийг сонирхлын зөрчилтэй, өвчтэй зэрэг тохиолдолд орлоно. Зарчмын хувьд, Үндсэн хуулийн шүүхийг даргалагч болон доод тал нь 8 санал өгөх эрх бүхий гишүүдтэй байж кворум бүрдсэн гэж үзнэ. Гэвч хуульд нарийвчлан заасан журмын дагуу хууль, эрх зүйн үүднээс шийдвэр гаргахад хялбар, ойлгомжтой асуудлыг 4 шүүгч, нэг даргалагчтай Бага хуралдаан (small assembly) гэх хуралдаанаар шийдвэрлэхэд хангалттай гэж үзнэ. Бусад асуудлыг бүгд хуралдаанаар шийдвэрлэнэ. Практик дээр шүүхэд ирсэн ихэнх хэргийг Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, хэргийг хариуцсан Байнгын илтгэгч болон 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүн бүхий Бага хуралдаанаар шийдвэрлэдэг байна. Хэргийг олонхын саналаар шийдвэрлэх бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч нь санал хураалтад оролцохгүй, гагцхүү санал тэнцсэн ховор тохиолдолд санал өгөх ба уг санал нь шийдвэрлэх санал болно. Хэргийг хэлэлцэхээс татгалзах зэрэг тусгай тохиолдолд бүх гишүүд санал нэгтэй шийдвэр гаргахыг шаардана.

Өргөдөл хүлээн авах, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэг

Ирж буй өргөдөл нь Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албанд бүртгэгдэж, бүх өргөдлийн Ерөнхий нарийн бичгийн дарга хүлээн авдаг байна. Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нь хүлээн авсан хэргийг Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчид мэдээлэн, өөрийн саналаа байнгын илтгэгчид танилцуулна. Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч уг хэрэг дээр ажиллах гишүүдийг, тус гишүүдийн нарийн мэргэшлийг харгалзан өөрийн үзэмжийн дагуу томилно. Байнгын илтгэгч нь хэргийг Үндсэн хуулийн шүүх харьяалалд хамаарах эсэх, хянан шийдвэрлэх шаардлага байгаа эсэхийг нягтална. Урьд өмнө Үндсэн хуулийн шүүхээр хэлэлцэн шийдвэрлэгдсэн хэргээр өргөдөл гаргасан тохиолдолд, холбогдох тайлбарыг хийж, хэлэлцэхээс татгалзах тухай шийдвэр гаргана. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалалд хамаарахгүй асуудлын тухайд татгалзах шийдвэр гаргана.

Хэргийг урьдчилан хянаж буй шүүгч маргааныг шүүх хуралдаанд хэлэлцүүлэх бэлтгэл ажиллагааг дууссан гэж үзсэн тохиолдолд хэлэлцүүлгийн төслийг, холбогдох бусад хавсралтын хамт шүүгчдэд хүргүүлнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааныг хаалттай явуулах ба Ерөнхийлөгч хэлэлцүүлгийг нээн, хэлэлцүүлгийн үед орсон өөрчлөлт болон засварыг тусган шийдвэрийн төсөл дээр санал хураана. Төсөл олонхын санал авч чадаагүй нөхцөлд хэлэлцүүлгийн явцад гарсан саналуудыг тусган шийдвэрийн шинэ төслийг бэлтгэх ба тус төслийг өөр шүүгч бэлтгэнэ. Олонхын санал авсан шийдвэрийн төслөөр эцсийн шийдвэр гаргана.

Урьдчилсан хяналтын явцад хангалттай мэдээлэл аваагүй, эсхүл хэлэлцэж буй хэрэг нь эрхзүй, улс төрийн чухал ач холбогдолтой нөхцөлд хуралдааныг нээлттэй явуулж болно. Хуралдааны үер талууд шүүгчийн тавьсан асуултад хариулах бөгөөд тухайн хэрэгт холбоотой хүмүүс хуралдааны танхимд байх ёстой байдаг байна.

Бүгд хуралдаанаар шийдвэрийн төслийг баталсны дараа хэргийг хаах ба олонхын саналыг бэлтгэсэн шүүгч нь Бүгд хуралдааны шийдвэрийг эцсийг хувилбарыг боловсруулж, Ерөнхийлөгч хянан, гарын үсэг зурснаар шийдвэр эцэслэгдэнэ. Үндсэн хуулийн шүүхийг хуралдааны талуудад хүргүүлэх ба иргэд, олон нийтэд холбогдолтой шийдвэрүүдийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээр дамжуулан мэдээлнэ.

Латви Улс

Латви Улсын Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хууль болон бусад хуулиар тогтоосон эрх хэмжээний хүрээнд эрх зүйн актууд Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, мөн бусад хууль тогтоомжийн нийцлийн тухай маргааныг хянан шийдвэрлэдэг Үндсэн хуулийн бие даасан шүүх юм.

Латвийн Үндсэн хуулийн шүүх нь маргаан хянан шийдвэрлэхдээ Үндсэн хууль, 1998 (*The constitution of the Republic of Latvia, 1998*), Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай, 1997 (*Constitutional Court Law, 1997*), Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх дэгийн тухай, 2001 (*Rules of procedure of the constitutional*)¹⁴⁷ -аар зохицуулна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүн, бүрэн эрхийн хугацаа

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2 дугаар бүлэгт зааснаар¹⁴⁸ Үндсэн хуулийн шүүх нь 7 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа Үндсэн хуульд заасны дагуу 10 жил бөгөөд бүрэн эрхийн хугацаа нь томилогдсон өдрөөс эхэлж, дараагийн шүүгч томилогдсон өдрөөр дуусгавар болдог. Шүүгчид бүрэн эрхийн хугацаанд албан тушаалаа өөрчилж болохгүй. Шүүгчийн насны дээд хязгаар 70 нас болно. Шүүгч насны дээд хязгаарт хүрсэн, өөрийн хүсэлтээ гаргасан, эрүүгийн гэмт хэрэгт холбогдсоныг нь шүүхээс тогтоосноос бусад тохиолдолд бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болохоос нь өмнө чөлөөлөх, эгүүлэн татах ёсгүй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид багшлах, эрдэм шинжилгээнээс бусад ажил, албан тушаал эрхлэхийг нь хуулиар хориглодог. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүнд Сеймийн гишүүн, Думын депутат орж үл болох бөгөөд эдгээр албан тушаалд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдээс нэр дэвшвэл урьдчилан Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан тушаалаасаа чөлөөлөгдөх тухай хүсэлт гаргах ёстой. Шүүгчийг Сеймийн зөвшөөрөлгүйгээр эрүүгийн мөрдлөг явуулах, албадан саатуулах, орон байр болон биед нь нэгжлэг, үзлэг хийх, баривчлахыг хориглодог.

Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалал, Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх

Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 2 дугаар бүлгийн 16 дугаар зүйлд зааснаар Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүх болон Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүх дараах хэргийг хянан шийдвэрлэнэ.

1. Сеймийн батлагдсан хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх;
2. Сеймийн бусад шийдвэр, тогтоол Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх;

¹⁴⁷Rules of procedure of the constitutional, <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=9>

¹⁴⁸Constitutional Court Law, 1997, <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=9>

3. Сайдын танхимын тогтоол, сайд нарын танхимаас гаргасан хэм хэмжээний актууд Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, /хуульд нийцсэн эсэх/;
4. Ерөнхийлөгч, Сайд нарын танхим, Сеймийн даргаас гаргасан актууд Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх;
5. Сеймээс сонгогдож томилогдсон байгууллага, албан хаагчдын гаргасан шийдвэр Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжид нийцсэн эсэх;
6. Үндсэн хуулийн бусад хэм хэмжээний актууд сайд нарын тогтоол болон бусад хууль, дүрэмд нийцэж буй эсэх;
7. Засгийн газраас эрх бүхий сайд орон нутгийн зөвлөлийн гаргасан шийдвэрийг түдгэлзүүлсэн хуульд нийцсэн эсэх;
8. Латви улсын нэгдэн орсон болон соёрхон баталсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээр Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, тэдгээр нь үндэсний эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчиж буй эсэхийг хянан хэлэлцэж шийдвэр гаргана.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2 дугаар бүлгийн 17 дугаар зүйлд зааснаар Иргэд Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахаас гадна мөн хуулийн 16 дугаар зүйлд заасан асуудлын хүрээнд Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөн барих эрхийг Ерөнхийлөгч, Сеймийн 20-оос дээш гишүүд, Сайд нарын танхим, Шүүгч, Дээд шүүхийн зөвлөл, Улсын Ерөнхий прокурор, Төрийн Аудитын зөвлөл Омбудсмен, Орон нутгийн зөвлөл эдэлнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2 дугаар бүлгийн 18 дугаар зүйлд зааснаар Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай өргөдлийг Үндсэн хуулийн шүүхэд бичгээр гаргана. Уг өргөдөлд “өргөдөл гаргагчийн овог, нэр, албан тушаал, хаяг, албан тушаал, хаяг, Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай бодит байдлыг илтгэсэн товч танилцуулга, өргөдлийн хууль зүйн үндэслэл болон Үндсэн хуулийн шүүхээр шийдвэрлүүлэхээр тавьж буй шаардлага зэргийг тодорхой дурдана. Өргөдөлд Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзсэн хууль, тогтоол, шийдвэр, эрх зүйн актын хувь, мөн хэргийн нөхцөл байдлыг тогтооход зайлшгүй ач холбогдолтой гэж үзсэн тайлбар, бичиг баримтыг хавсаргана. Өргөдөлд хэд хэдэн шаардлагыг нэгтгэж гаргаж болно. Хэрвээ Сеймийн депутатуудаас өргөдөл гаргавал уг өргөдөлд гишүүн бүр гарын үсгээ зурна. *Мөн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 3* Олон нийтийн эрх ашгийг хамгаалахтай холбогдсон хэрэг маргааныг шаталсан шүүхийн шийдвэргүйгээр хүлээн авч хянан шийдвэрлэх эрхтэй.

Мөн хуулийн 20 дугаар зүйлд Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргасан өргөдөл, гомдлыг хянан үзэж татгалзах эрхтэй. 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр шийдвэрлэнэ. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн өргөдөлд тавигдах үндсэн шаардлагыг хангаагүй, өргөдөлд хавсаргасан нотолгоо хангалтгүй тохиолдолд хэрэг үүсгэхээс татгалзаж болно.

Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх дэгийн тухай журмын 6 дугаар бүлэгт зааснаар **Өргөдлийг урьдчилан шалгах ажиллагаа** Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн өргөдлийг хүлээн авмагц Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй зөвлөлд ажлын ачааллыг харгалзан хуваарилна. Шүүгчийн зөвлөл шаардлагатай гэж үзвэл маргааныг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой баримт бичиг, бусад мэдээллийг шаардан гаргуулах, маргаантай холбогдол бүхий албан тушаалтан, бусад иргэнийг шүүхийн байранд дуудан ирүүлж асууж тодорхойлолт гаргуулан авч болно.

Шүүгчийн зөвлөл өргөдөл, мэдээллийн дагуу хуульд заасан үндэслэлээр маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзах эсхүл маргаан үүсгэх үндэслэлтэй гэж үзвэл тус тус тогтоол гаргана. Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзсан болон маргаан үүсгэсэн шүүгчийн тогтоолын хувийг хуралдааны нарийн бичгийн дарга ажлын 2 өдрийн дотор өргөдөл, мэдээлэл гаргагчид хуулбарлан явуулна.

Шүүх хуралдаанд бэлтгэх

- Шүүгчийн зөвлөл маргааны талаар шинжлэх ухаан, технологи, урлаг болон бусад салбарт тусгай мэргэжлийн шинжээч томилон дүгнэлт гаргуулах зайлшгүй шаардлагатай гэж үзвэл энэ тухай Шүүхийн даргад урьдчилан танилцуулж тогтоол гаргах бөгөөд уг тогтоолд ямар ямар асуултад хариу авахыг тодорхой дурдана.
- Шүүгчийн зөвлөл хуралдаанд бэлтгэх хугацаа 30 хоног, бэлтгэх хугацааг сунгах шаардлагатай бол шүүх хуралдаан болохоос 7 хоногийн өмнө шүүхийн даргад өргөдөл гаргана.
- Шүүхийн дарга хуралдаанд бэлтгэх хугацааг сунгах өргөдлийг хүлээн авсан даруйд шийдвэр гаргана.
- Бичгэн журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэхээр бол шүүгчийн зөвлөл санал оруулна.
- Хуралдааны нарийн бичгийн дарга шүүх хуралдаан болохоос 5 хоногийн өмнө энэхүү журмын дагуу төлөөлөх бүрэн эрх бүхий этгээдийг тодруулж, албан ёсны итгэмжлэлийг хүлээн авч хэрэгт хавсаргана.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2 дугаар бүлгийн 27 дугаар зүйлд зааснаар **Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаан Шүүх хуралдаанаар** төрийн нууц, хувь хүний хувийн амьдралын халдашгүй дархан байдал харшлахаас бусад тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх хуралдааныг олон нийтэд мэдээлэх үүрэгтэй. Шүүх хуралдааны явцад хэргийн оролцогчид шүүх хуралдаанд саад учруулахгүйгээр бичгээр тэмдэглэл хөтлөх, дуу бичлэг хийх зөвшөөрнө. Видео бичлэг, гэрэл зураг авахыг зөвшөөрнө.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2 дугаар бүлгийн 28.1-т зааснаар бичгэн журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэнэ. Тус хуулийн 22 зүйлийн 10-т заасан журмын дагуу тогтооно. Тухайн хэрэг маргаан хангалттай нотлох баримттай бол хэргийн оролцогчдыг байлцуулахгүйгээр хянан шийдвэрлэж боломжтой байдаг байна.

Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх журмаар Үндсэн хуулийн шүүх нь Латви улсын Үндсэн хуульд бусад хууль тогтоомж нийцсэн эсэх, олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, Сеймийн шийдвэр, Сайд нарын зөвлөлийн тогтоол болон Сайд нарын танхимын бусад хэм хэмжээний актууд Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, Ерөнхийлөгчийн шийдвэр, Сеймийн дарга болон Сайд нарын танхимын даргын гаргасан шийдвэр, актууд Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжид нийцсэн эсэх тухай маргааныг Үндсэн хуулийн шүүх бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ хянан хэлэлцэнэ. Шүүх хуралдааныг Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, эсхүл орлогч дарга даргална.

Гурван шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хуралдаж байгаа үед шүүх бүрэлдэхүүнийг Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга томилох бөгөөд тэдгээр нь дундаасаа хуралдаан даргалагчаа сонгоно. Шүүх хуралдааныг Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга (*орлогч дарга*) нээнэ. Хуралдаан даргалагч шүүх бүрэлдэхүүн болон хэргийн оролцогч, мөн хэрэгт татагдан оролцож байгаа бусад оролцогчийн ирцийг нягтлана. Дараа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанаар хэлэлцэх асуудлын талаарх товч агуулга, мөн шүүх бүрэлдэхүүнийг танилцуулна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга хэлэлцэх асуудал, шүүх бүрэлдэхүүнийг товч танилцуулсаны дараа хэргийн бодит нөхцөл байдал болон хууль зүйн үндэслэлийн талаар уг маргааныг шалгасан шүүгч илтгэл тавина. Шаардлагатай бол шинжээчийн дүгнэлтийг биечлэн сонсох бөгөөд мөн гэрчүүдээс сонсох бөгөөд мөн гэрчүүдээс хуралдааны явцад дахин мэдүүлэг авч болно. Мэтгэлцээнийг өргөдөл гаргагч талаас эхлэн асуулт тавина.

Шүүх бүрэлдэхүүн хуралдааны явцад тодруулах, лавлах, ойлголт авах үүднээс хэргийн оролцогчдоос асуулт асуух, хариулт авах эрхтэй. Хуралдааны эцэст хуралдаан даргалагч шийдвэрийг хэзээ гаргах тухай товыг урьдчилан мэдээлнэ. Мөн хуралдааны тэмдэглэлийг хуралдаан даргалагч, томилогдсон бусад гишүүд гарын үсэг зурж баталгаажуулна.

Сайд нарын танхимын тогтоол хууль, дүрэмд нийцсэн тухай, мөн түүнчлэн сайд нарын танхимын байгууллага эсвэл албан тушаалтнуудын гаргасан хэм хэмжээний актууд бусад хууль тогтоомж болон Сайд нарын танхимын тогтоолд нийцэх тухай өргөдлийг, Латви улсын Ерөнхийлөгч, Сеймийн дарга нарын гаргасан актууд, оролцогчид нь төлөөлөгчийн болон тусгай мэргэжлийн өмгөөлөгчийн туслалцаа авч болно. Шүүх хуралдаан дээр өмгөөлөгч нь өргөдөл, гомдлын талаар саналын эрх буюу Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргасан өргөдөл, гомдлын шаардлагаас татгалзахаас бусад хэргийн оролцогчийн бүхий л эрхийг эдэлнэ. Өмгөөлөгч, төлөөлөгч нь албан ёсны зөвшөөрөл бүхий итгэмжлэлтэй байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 28.2-т зааснаар Шүүхийн хуралдааны дэг зөрчсөн этгээдэд ногдуулах хариуцлага. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь шүүх хуралдааны дэг зөрчсөн этгээдэд сануулах, хуралдааны танхимаас хөөх, торгох эрхтэй. Хэргийн оролцогч, шинжээч, гэрч, орчуулагч нь шүүх хуралдаанд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хүрэлцэн ирээгүй тохиолдол 150 -220 хүртэл еврогоор торгоно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр гаргах

Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх дэгийн тухай журмын 12 дугаар зүйлд зааснаар Хуралдааны дараа шүүгчдийн зөвлөгөөн хуралдах бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрээ Латви улсын Үндсэн хуулийн нэрийн өмнөөс гаргадаг. Шүүх бүрэлдэхүүн шийдвэрээ олонхын саналаар гаргана. Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг бүрэн эрхийн хуралдаан дууссанаас хойш 15 хоногийн дотор гаргах, албан ёсоор гарсан Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг 3 хоногийн дотор талуудад хүргүүлэх бөгөөд шийдвэрт бүх шүүгч гарын үсгээ зурж баталгаажуулна. Зөвлөлдөх тасалгаанд эсрэг санал гаргасан буюу цөөнх болсон гишүүд өөрсдийн тусгай саналыг бичгээр үйлдэж хэргийн материалд хавсаргах эрхтэй. Гэхдээ энэхүү тусгай саналыг шүүх хуралдаан дээр танилцуулдаггүй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрт уг шийдвэрийг гаргасан он, сар, өдөр, цаг хугацаа, Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүн болон хуралдааны нарийн бичгийн даргын нэр, хаяг, хэргийн оролцогчдын нэр, хаяг, албан тушаал, оршин суугаа хаяг, Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэж буй эрх зүйн актын нэр, батлан гаргасан он, сар, өдөр, Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны үед цугларсан тайлбар, нотлох баримт, бусад бичиг баримт, гэрчийн мэдүүлэг, шинжээчийн дүгнэлт, шийдвэр гаргах болсон хууль зүйн үндэслэл, шийдвэр гаргахад удирдлага болгосон хуулийн заалт зэргийг дурдана.

Үндсэн хуулийн шүүх нь ажил үүргийн хуваарилалт, бүтэц, зохион байгуулалт, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны талаар шүүгчдийн зөвлөлгөөнөөс батлагдсан дэгийг батлан мөрддөг.

Монгол Улс

Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалт зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг **магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн**” хэмээн тодорхойлсон.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулиар зохицуулдаг.

Маргааны харьяалал

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйл, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд зааснаар Үндсэн хуулийн цэц дараах маргааныг харьяалан шийдвэрлэнэ:

1. Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх тухай дор дурдсан маргааныг хянаж дүгнэлт гаргах бөгөөд шаардлагатай бол Их суудлын хуралдаанаар дахин хянаж эцэслэн шийдвэрлэнэ. Үүнд:

- хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэр,
- Ерөнхийлөгчийн зарлиг, бусад шийдвэр,
- Засгийн газрын шийдвэр,
- Монгол Улсын Олон улсын гэрээ,
- ард нийтийн санал асуулга, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар сонгуулийн төв байгууллагын гаргасан шийдвэр,

2. Дор дурдсан албан тушаалтны зүгээс Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх тухай асуудлаар гарсан маргааныг хянаж дүгнэлт гаргана. Үүнд:

- Монгол Улсын Ерөнхийлөгч,
- Улсын Их Хурлын дарга,
- Улсын Их Хурлын гишүүн,
- Ерөнхий сайд,
- Засгийн газрын гишүүн,
- Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч,
- Улсын Ерөнхий прокурор.

3. Дор дурдсан албан тушаалтныг огцруулах болон эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх талаар дүгнэлт гаргана. Үүнд:

- Монгол Улсын Ерөнхийлөгч,
- Улсын Их Хурлын дарга,
- Улсын Их Хурлын гишүүн,
- Ерөнхий сайд.

4. Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.

Үндсэн хуулиас бусад хуулийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг Цэц харьяалан шийдвэрлэхгүй.

Маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүн

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд зааснаар:

- иргэний өргөдөл, мэдээлэл хийгээд албан тушаалтны хүсэлтээр маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн гишүүн дангаар;
- энэхүү маргаан үүсгэх эсэх талаарх Цэцийн гишүүний тогтоолд гаргасан гомдлыг 3 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй бага суудлын хуралдаанаар;
- Цэцийн хуралдаанаар хэлэлцэн шийдвэрлэхээр маргаан үүсгэсэн бөгөөд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 2, 3 дахь хэсэгт заасан албан тушаалтан Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх, түүнийг огцруулах болон эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх талаар дүгнэлт гаргах асуудлыг анхлан шийдвэрлэх хуралдааныг 5 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй дунд суудлын хуралдаанаар;
- Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй, урьд шийдвэрлэсэн маргааны талаар шинэ учир байдал илэрсэн, Цэцийн гишүүдийн олонхын саналаар дахин хянаж эцэслэн шийдвэрлэх, түүнчлэн дээр дурдсан хуулийн 13

дугаар зүйлийн 2, 3 дахь хэсэгт заасан албан тушаалтан Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх, түүнийг огцруулах болон эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх талаар дүгнэлт гаргах маргааныг 7-9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй их суудлын хуралдаанаар тус тус хянан шийдвэрлэдэг.

Маргаан хянан шийдвэрлэх журам

Хуульд зааснаар Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар Монгол Улсын иргэн, Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт хууль ёсоор оршин суугаа гадаад улсын иргэн, харьяалалгүй хүн өргөдөл, мэдээлэл; Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Ерөнхий прокурор хүсэлт гаргасныг үндэслэн Үндсэн хуулийн цэц маргаан үүсгэж хянан шийдвэрлэнэ.

Иргэн, байгууллага, албан тушаалтан Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтээ бичгээр гаргах бөгөөд түүнд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 20 дугаар зүйлд заасны дагуу мэдээллийг бүрэн тусгасан байх шаардлагатай.

Мөн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргасан этгээдийн итгэмжилсэн төлөөлөгч оролцох бол итгэмжлэл, түүнчлэн монгол хэлээс өөр хэл дээрх бичиг баримт хавсаргаж байгаа бол түүний орчуулгыг заавал хавсаргана.

Цэц аливаа нэргүй өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээж авахгүй.

Цэцийн гишүүн Үндсэн хууль зөрчсөн тухай иргэний гаргасан өргөдөл, мэдээллийг хүлээн аваад анхны шалгалтыг 14 хоногийн дотор хийж маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэх эсэх тухай асуудлыг өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ. Харин эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас гаргасан хүсэлтийг Цэцийн гишүүн хүлээн аваад шууд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээр хуульчилсан байдаг.

Цэцийн гишүүн маргааныг Цэцийн хэлэлцүүлэх бэлтгэл ажиллагааг дуусмагц хуралдаан болох газар, өдөр, цагийг товлож зааснаас бусад тохиолдолд 7 хоногийн өмнө хэвлэлд нийтлэн зарлана.

Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзаж болох үндэслэлүүдийн талаар Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэгт заасан.

Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэх эсэх талаарх Цэцийн гишүүний шийдвэрийг маргагч талууд болон Цэцийн аль нэг гишүүн эс зөвшөөрвөл бичгээр гомдол, санал гаргах эрхтэй.

Хуульд зааснаар Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчид нь:

- өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргасан иргэд, эрх бүхий албан тушаалтан, байгууллага,
- Үндсэн хууль зөрчсөн гэж маргаан үүсгэсэн хууль, бусад шийдвэрийг гаргасан буюу үйл ажиллагаа явуулсан байгууллага, албан тушаалтан
- албан тушаалын байдлаар буюу зохих журмын дагуу томилогдсон итгэмжилсэн төлөөлөгч, өмгөөлөгч байна.

Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчдын эрх, үүрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад тэднээс баримтлах журмын талаар Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 18 дугаар зүйл болон 5, 6, 19, 20 дугаар зүйл, 21 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэг, 22 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг, 23 дугаар зүйл, 26 дугаар зүйлийн 6, 8 дахь хэсэг, 27 дугаар зүйл, 28 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг зэрэгт заасан байдаг.

Тухайлбал, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 28 дугаар зүйлд Цэцийн хуралдаанд маргаан хянан хэлэлцэх ажиллагаа уг маргааныг урьдчилан шалгасан Цэцийн гишүүний илтгэлийг сонссоноор эхэлнэ, гишүүний илтгэлийг сонссоны дараа хуралдаанд маргагч талуудаас нэмэлт тайлбар байгаа бол өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргасан талаас эхэлж ээлж дараалан сонсоно, оролцогч талууд харилцан мэтгэлцэх бөгөөд ээлж дарааллыг хуралдаан даргалагч тогтооно, бүх нотлох баримтыг шалгаж, мэтгэлцээн, асуулт, хариулт дууссаны дараа маргагч талуудад төгсгөлийн үг хэлж, хүсэлт гаргах санал байгаа бол сонсоно, Цэцийн хуралдааны явцад маргааныг нэгтгэх, тусгаарлах асуудал гарвал, энэ тухай магадлал гаргана хэмээн Цэцийн хуралдаанд маргаан хянан хэлэлцэх тухай заажээ.

Үндсэн хууль зөрчсөн гэж Үндсэн хуулийн цэц дүгнэлт гаргаснаар тухайн хууль, зарлиг, Улсын Их Хурлын болон Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын Олон улсын гэрээ буюу тэдгээрийн холбогдох зүйл, заалтын үйлчилгээ нь Цэцийн эцсийн шийдвэр гарах хүртэл түдгэлзэнэ. Түдгэлзүүлж эхлэх хугацааг Цэц дүгнэлтдээ тусгайлан заана.

Цэцийн шийдвэр гармагцаа хүчин төгөлдөр болно.

Цэцийн шийдвэрийг биелүүлэх

Цэцийн шийдвэрийг Улсын Их Хурал, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, Хууль зүйн яам, маргагч талууд болон “Төрийн мэдээлэл” сэтгүүлд тус тус хүргүүлнэ.

Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн авснаас хойш 15 хоногийн дотор; хэрэв Улсын Их Хурлын чуулганы чөлөөт цагт гаргасан бөгөөд тэр нь онц болон, дайны байдал зарласнаас бусад асуудлаар гарсан бол Улсын Их Хурлын дараагийн чуулганы хуралдаан эхэлсэн өдрөөс хойш 15 хоногийн дотор Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 27 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу шийдвэрлэнэ.

Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй тогтоол гаргасан бол түүний үндэслэлийг Цэц бүрэн бүрэлдэхүүнтэй хуралдаанаар маргааныг эхнээс нь дахин хэлэлцэж, Улсын Их Хурал дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй үндэслэл зөв болох нь нотлогдвол өмнөх дүгнэлтээ хүчингүй болгох, хэрэв үндэслэл нь батлагдахгүй бол Улсын Их Хурлын тогтоолыг хүчингүй болгож тогтоол гаргана.

Цэцийн эцсийн шийдвэрээр Үндсэн хууль зөрчсөн гэж тогтоогдсон хууль Цэцийн тогтоол гармагц хүчингүй болно.

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэг

Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүдийн 2006 оны 2 дугаар сарын 20-ны өдрийн зөвлөгөөнөөр хэлэлцэн тогтсоныг үндэслэн Үндсэн хуулийн цэцийн даргын 2006 оны 2 дугаар сарын 28-ны өдрийн 6/06 дугаар тушаалаар батлагдсан Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэгийг баримтлан Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн хүрээнд иргэн, холбогдох байгууллага, албан тушаалтнаас Цэцэд гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээн авах, түүнд тавих шаардлагыг хангуулах, урьдчилан шалгах, Цэцийн хуралдаанд бэлтгэх, Цэцийн хуралдаанаар маргааныг хянан шийдвэрлэх, Цэцийн шийдвэрийн биелэлтийг зохион байгуулах журмыг тус тус зохицуулдаг.

Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг урьдчилан шалгах ажиллагаа

Цэцийн гишүүнд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг шилжүүлснээс хойш ажлын 3 өдрийн дотор хуралдааны нарийн бичгийн дарга холбогдох лавлагааг гаргана. Цэцийн гишүүний туслах дээрх лавлагаа болон Цэцийн шийдвэрүүдийг судлан агуулгын хувьд адил, төстэй өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт Цэцэд өмнө нь ирж байсан эсэх, түүнийг хэрхэн шийдвэрлэсэн, түүнчлэн холбогдох хууль тогтоомжийн талаарх лавлагаа, бусад мэдээллийн харьцуулсан судалгааг Цэцийн гишүүнд гаргаж өгнө. Цэцийн гишүүний туслах холбогдох заавар, зөвлөгөөг хуралдааны нарийн бичгийн дарга, судалгаа хариуцсан ахлах зөвлөхөөс авна.

Цэцийн гишүүн шаардлагатай гэж үзвэл маргааныг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой баримт бичиг, бусад мэдээллийг шаардан гаргуулах, маргаантай холбогдол бүхий албан тушаалтан, бусад иргэнийг Цэцийн байранд дуудан ирүүлж асууж тодорхойлолт гаргуулан авч болно.

Цэцийн гишүүн өргөдөл, мэдээллийн дагуу хуульд заасан үндэслэлээр маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзах эсхүл маргаан үүсгэх үндэслэлтэй гэж үзвэл тус тус тогтоол гаргана.

Цэцийн гишүүн холбогдох байгууллага, албан тушаалтнаас гаргасан хүсэлтийн дагуу шууд маргаан үүсгэж тогтоол гаргана.

Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзсан болон маргаан үүсгэсэн Цэцийн гишүүний тогтоолын хувийг хуралдааны нарийн бичгийн дарга ажлын 2 өдрийн дотор өргөдөл, мэдээлэл гаргагчид хуулбарлан явуулна.

Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгсэхгүй болгох

Цэцийн хуралдааны явцад дараах нөхцөл байдал тогтоогдсон бол маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгсэхгүй болгож магадлал гаргана. Үүнд:

- Тухайн хэрэг, маргаанд хэрэглэх хууль, түүний заалт Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэхээс бусад тохиолдолд Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, гомдолтой холбогдол бүхий хэрэг, маргаан хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, прокурор, шүүхийн байгууллагад хянагдаж байгаа бол;
- Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, гомдолтой холбогдол бүхий санал, өргөдөл, гомдол, хүсэлтийг Монгол Улсын Их Хурал, Засгийн газар, эрх бүхий холбогдох бусад байгууллага албан тушаалтнаар шийдвэрлүүлэхээр гаргасан бол;
- Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг тогтоолгохоор хандаж буй хууль болон бусад эрх зүйн актад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, хүчингүй болгох, шинэчилсэн найруулга хийх, тэдгээрийг шинээр батлах төслийг хууль санаачлагчид уламжилсан, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн, холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд уламжилсан, шийдвэрлүүлэхээр шилжүүлсэн, хандсан байгаа бол;
- Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж гаргасан өргөдөл, мэдээллийн шийдвэрлүүлэхээр тавьж буй асуудал нь Монгол Улсын Засгийн газрын шийдвэр байгаа тохиолдолд Цэцэд хандахаас өмнө Үндсэн хуулийн Дөчин тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар Засгийн газар болон Улсын Их Хуралд хандсан байх зэрэг болно.

* * *

Судалгаанд хамрагдсан дөрвөн улсын Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг харьцуулан үзэхэд:

1. Австри, Словени, Латви улсуудад Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн үндэс нь Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль болон Дэгээр тогтоогдож байгаа бол Монгол улсад эдгээрээс гадна Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулиар зохицуулдаг.
2. Эдгээр улсуудын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрлэх асуудлын хүрээ нь манай улстай харьцуулахад нэлээн өргөн байна. Тухайлбал, Австри, Словени, Латвид нутгийн удирдлагын байгууллагуудын шийдвэр, нийтийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн актууд Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэх асуудал асуудал; Австри, Словени, Латвид хууль, тогтоомж нь хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг зөрчиж байгаа тухай үндсэн хуулийн шинжтэй гомдол; Австри, Словени, Латвид төр болон нутгийн удирдлагын байгууллага хоорондын маргаан, мөн нутгийн удирдлагын байгууллагууд хоорондын хууль, эрх зүйн маргаан; Австри, Словенид шүүх болон төрийн захиргааны байгууллага хоорондын хууль, эрх зүйн маргаан; Австри, Словенид парламент, Засгийн газар болон Ерөнхийлөгч хоорондын, мөн төрийн байгууллага хоорондын хууль, эрх зүйн маргаан; Словенид улс төрийн намуудын шийдвэр, үйл ажиллагаа Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх асуудал зэрэг болно.
3. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц нь төрийн өндөр албан тушаалтны зүгээс Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх тухай асуудлаар гарсан маргааныг хянаж дүгнэлт гаргадаг бол Австрид эдгээр өндөр албан тушаалтнаас гадна муж улсын засаг дарга, Засгийн газрын гишүүд, тэдгээртэй адилтгах хариуцлагатан, Вена хотын захиргааны байгууллагуудын удирдлага, муж улсын Сургуулийн зөвлөлийн ерөнхийлөгч зэрэг албан тушаалтан Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжийг зөрчсөн эсэх маргааныг мөн хянан шийдвэрлэдэг байна.
4. Словенид Үндсэн хуулийн шүүх нь зөвхөн эрх зүйн хамгаалалтын бүх арга хэрэгсэл барагдсан тохиолдолд л үндсэн хуулийн шинжтэй гомдлыг хүлээн авч, шийдвэр гаргана. Латвид олон нийтийн эрх ашгийг хамгаалахтай холбогдсон хэрэг маргааныг шаталсан шүүхийн шийдвэргүйгээр хүлээн авч хянан шийдвэрлэх эрхтэй.
5. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж гаргасан иргэний өргөдөл, мэдээлэл хийгээд албан тушаалтны хүсэлтээр маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн гишүүн дангаар, өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэх бөгөөд энэхүү маргаан үүсгэх эсэх талаарх Цэцийн гишүүний тогтоолд гаргасан гомдлыг 3 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй бага суудлын хуралдаанаар шийдвэрлэнэ. Латвид Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн өргөдлийн дагуу маргаан үүсгэх эсэх асуудлаар 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй зөвлөл санал гаргаж, шүүхийн дарга маргаан үүсгэсэн эсэх талаар тогтоол гаргана. Австрид Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн өргөдлийн дагуу маргаан үүсгэх эсэх асуудалтай холбогдуулан шүүхийн Ерөнхийлөгч уг хэрэг дээр ажиллах гишүүдийг тэдний нарийн мэргэшлийг харгалзан өөрийн үзэмжийн дагуу томилж, байнгын илтгэгч нь хэргийг Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалалд хамаарах эсэх, хянан шийдвэрлэх шаардлага байгаа эсэхийг нягтлан, томилогдсон шүүгчид шийдвэр гаргана.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. Уб., 1992
2. Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль. 1992, <http://legalinfo.mn/>
3. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль. 1997, <http://legalinfo.mn/>
4. Арне Мавчич, Үндсэн хуулийн хяналт, Уб., 2014
5. Өнөборгил Ё. Австрийн үндсэн хуулийн шүүхийн тухай. Хууль дээдлэх ёс. 2010 № 4(31)

Англи хэл дээр

6. Constitution. Official Gazette of the Republic of Slovenia. Nos. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04, 68/06, and 47/13. <http://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>
7. Constitutional Court Act. Official Gazette of the Republic of Slovenia, No.64/07 -official consolidated text. <http://www.us-rs.si/media/constitutional.court.act.full.text.pdf>
8. The Rules of Procedure. Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 86/07, 54/10 and 56/11. <http://www.us-rs.si/media/the.rules.of.procedure-2012.pdf>
9. Rules of procedure of the constitutional, <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=10>
10. Austrian Federal Constitutional Laws (selection), 2000. <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/downloads/englishverfassung.pdf>
11. Constitutional Court Act, 1953. <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/downloads/englishvfgg.pdf>

Цахим эх сурвалж

12. The Constitutional Court of Austria, <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/index.html> хандсан 2014.07.01
13. Системы судебного конституционного контроля и их особенности в отдельных странах <http://www.concourt.am/books/harutunyan/monografia/kontr-10.html> хандсан 2014.07.01